

Форми та умови неконфліктної взаємодії влади і опозиції

Олена Кіндратець,
кандидат філософських наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

Влада і опозиція в Україні ніяк не можуть перейти від конфліктної взаємодії до співпраці заради вирішення проголошених ними спільних завдань – процвітання держави, благополуччя народу тощо. За роки незалежності України так і не було розроблено єдиної, схваленої всіма провідними політичними силами і суспільством стратегії розвитку держави.

Тим часом у багатьох країнах успішно використовується така форма взаємодії влади і опозиції, як велика коаліція. А в Україні не всі провідні політичні сили схильні до цього.

Проблема спів-суспільної демократії, перспектив великої коаліції в нашій державі розглядалася мною в статті „Розмежування українського суспільства в процесі демократизації” [1]. Можливо, причина того, що не існує продуктивної взаємодії всіх політичних сил, полягає і в тому, що руйнування старої політичної системи, системи влади відбувалось без укладання пакту. Одні вчені називають пакт універсальною і необхідною умовою демократизації, інші вважають, що пакт не гарантує демократизації, його завдання – тимчасово стабілізувати ситуацію. І все ж, як свідчать історичні факти, у низці країн пакти дозволили прискорити процес демократизації суспільства.

В Україні спроби досягти домовленості, укласти пакт між різними групами еліти не були успішними. Своєрідними пактами у нас були Меморандум та Універсал національної єдності. Пакт української еліти і контреліти, укладений у вересні 2005 року в вигляді Меморандуму, проіснував дуже короткий час. У січні 2006 року Президент України відкликав свій підпис після того, як провідна опозиційна сила виступила ініціатором відставки уряду. Після парламентських виборів 2006 року всі провідні політичні сили, представлені в парламенті, за винятком БЮТ, підписали Універсал. Порушення деяких пунктів цього документа, що не

мав юридичної сили, почалися майже відразу після його підписання. Необхідно розібратися в причинах недотримання домовленостей політиками України, відповісти на запитання, що ж заважає в нашій країні використати пакт як одну з моделей взаємодії влади і опозиції і чи можна з часом усунути ці перешкоди?

Різні аспекти моделей взаємодії політичної еліти, умови та шляхи досягнення згоди в суспільстві, згоди між різними групами еліти, її форми, культуру толерантності та її значення вивчають зарубіжні і вітчизняні вчені – М. Уолцер, У. Нейган, Е. Соловйов, А. Садохін, В. Горбатенко, М. Михальченко, І. Кресіна, В. Яремчук, А. Зоткін, В. Танчер, Г. Зеленько, Ю. Пахомова та інші.

В історії відомі приклади успішного переходу від недемократичних режимів до демократичних на основі досягнутої згоди відносно минулого; відносно побудови нового суспільного устрою; правил гри; відмови від політичних переслідувань переможених політиків. Шляхом укладання пактів відбувалися переходи до демократії в Колумбії і Венесуелі (в 1950-х роках), Іспанії (1975 - 1978 роки), Бразилії (1970 - 1984 роки), Уругваї (1984 - 1986 роки).

Там, де пакти визначали розвиток країни на тривалий час, згода еліти доповнювалася суспільною згодою, яка в значній мірі формувалась під впливом еліти. Консенсус, досягнутий елітою в результаті таємної домовленості, відрізняється від консенсусу суспільного, який може бути результатом лише тривалого процесу.

Політичний пакт (в цьому його особливість) є угодою про збереження порядку, політичної стабільності. Порухення Меморандуму, а згодом і Універсалу національної єдності в Україні показало, що сторони, котрі репрезентують елітні групи, виявилися не готовими взаємно гарантувати забезпечення інтересів. Дехто передбачав це, вважаючи, що ці „пакти” мали тимчасовий характер і не могли бути тривалими, бо не були підтримані і зрозумілі для послідовників політичних лідерів, що їх підписали. На стосунки конкуруючих елітних груп вплинула також ситуація – складний перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки.

Пакти, дійсно, можуть бути короткостроковим перемир'ям. На думку Г. Зеленько, пактування, на відміну від створення коаліції, не передбачає укладання письмових домовленостей довготривалого характеру, а лише досягнення згоди з тих чи інших питань, тобто ситуаційної домовленості. Пактування, як спосіб досягнення домовленостей, є тим набором напівкроків-напіврішень, які дадуть змогу хоча й не такого динамічного, як потребує країна, але все ж поступу [2]. Однак поступ, що досягається таким чином, не може гарантувати незмінність політики щодо перспектив розвитку країни. Крім того, такі напіврішення, тимчасові домовленості негативно впливають на ставлення народу до влади, підривають довіру

до неї. Замість зниження напруги в суспільстві невдалий, тимчасовий пакт може провокувати її зростання. Це основна вада тимчасових пактів. Вони можуть бути контрпродуктивними.

Вважається, що пакт, якщо він став результатом досягнення згоди шляхом закритих переговорів, „торгів”, скоріше є недемократичним механізмом, що дозволяє усунути від активної політичної боротьби широкі маси населення. І все ж, сприяючи стабілізації ситуації, пакт зменшує небезпеку встановлення диктатури як відповідь на неінституційовану, неконвесійну політичну участь (бунти, відмова виконувати закони і політичні рішення, участь в мітингах протесту тощо). Процес демократизації при цьому стає більш керованим і прогнозованим, хоча без пакту виграш широких мас міг би бути більшим. Однак такий пакт зменшує можливість тиску на владу і контролю її дій народом безпосередньо.

В умовах, коли, як в Україні, політика і власність не розділені, пакт може привести не до демократизації, а до встановлення або закріплення вже існуючого олігархічного режиму. Це пояснюється тим, що таємно домовляються не просто політики, а політики, що представляють інтереси різних бізнес-груп. Тому договір може бути не суто політичним, а політико-економічним, а предметом таємного торгу може стати приватизація стратегічних державних підприємств, розподіл державних посад тощо.

Отже, не можна погодитись з тими, хто вважає, що пакт завжди сприяє демократизації суспільства. Він сприяє демократизації лише тоді, коли суспільство і політична еліта готові дотримуватися демократичних правил гри; коли гра перестане бути грою з „нульовою сумою”; коли еліта дбає не про власну вигоду чи безпеку, а про інтереси всього суспільства. Від готовності елітних груп йти на самообмеження, відмовитися від частини своїх претензій, прийняти взаємні зобов'язання і дотримуватися їх залежить успіх пактизму. Правила гри можуть бути інституційовані шляхом прийняття певних законів, наприклад, закону про опозицію. Хоча в багатьох демократичних країнах немає потреби законодавчого закріплення прав опозиції тому, що опозиція за неписаними правилами посідає важливе місце в політичній системі суспільства і її права не викликають заперечень чи сумнівів.

Хоча домовленості еліти, закріплені пактом, дуже важливі, але для України важливо досягнути більш широкої згоди – суспільної згоди, примирення широких мас населення, а не лише елітних груп. Однак широкі суспільні угоди в процесі демократизації можливі лише тоді, коли досягнуто згоди між елітними групами.

Від моменту підписання як Меморандуму, так і Універсалу ставлення до них багатьох політиків і громадян України було негативно-скептичним, мало хто вірив в непорушність їх положень. Підписання подібних

документів в Україні не гарантує їх виконання через правовий нігілізм.

На прикладі Іспанії можна побачити, як впливає пакт на суспільні процеси тоді, коли його учасники справді бажають вирішити проблему, а не просто виграти час для зміцнення своїх позицій. В цій країні пакт був підписаний наприкінці 1977 року. Він заклав основу примирення, яке до цього здавалося малоімовірним, оскільки суперечності, ціннісні конфлікти в суспільстві існували не одне десятиліття. Громадянська війна 1936 - 1939 років була одним із найгостріших суспільних конфліктів, який залишає слід в суспільній свідомості надовго. В іспанському суспільстві на момент виникнення гострого політичного конфлікту існували протилежні позиції з важливих питань суспільного життя. Одні громадяни виступали за республіку, а інші – за монархію, одні були прихильниками „сильної руки”, авторитаризму, інші – демократії.

В Україні теж існують різні позиції щодо унітарності та федералізму, мови, блоковості тощо. Одне питання в Іспанії в 1970-і роки, а в Україні сьогодні є спільним в політичних дискусіях – інтеграція із Заходом. Але якщо в Іспанії інтеграції з Заходом протиставлялося збереження самобутності, то у нас це питання складніше: інтеграція з Заходом, входження в НАТО і ЄС протиставляється не лише збереженню самобутності (нейтралітету), але й інтеграції з деякими республіками колишнього СРСР, в першу чергу з Росією.

Прихильники євроінтеграції в Іспанії перемогли. „Переможені” прийняли демократію і багато з тих цінностей, через які колись велася громадянська війна. Пакту передувало „рух назустріч” протилежних політичних сил, переоцінка ними своїх цінностей. Це явище можна назвати проявом політичного реалізму, раціоналізму і прагматизму. Політичні сили змогли визначити найбільш пріоритетну об’єднану мету, стали більш поміркованими.

На одну особливість процесу демократичних перетворень в Іспанії слід звернути особливу увагу - на момент досягнення згоди в цій країні сформувався численний середній клас, який, як відомо, сприяє політичній стабільності. В Україні середній клас незначний, більшість населення, незважаючи на економічне зростання останніх років, належить до нижчого класу. Хоча, як показали події грудня 2004 року, середній клас, навіть нечисленний, є активним борцем за демократичні цінності.

Україна відрізняється від Іспанії й тим, що в нашій країні більшість політичних партій – це об’єднання навколо певного лідера або політична форма легалізації олігархічних груп. Це пов’язане з тим, що у нас немає розвиненого громадянського суспільства, а ще тим, що громадяни України залишаються носіями „культури вождизму”. Тому політичним орієнтиром є не партійна програма, ідеологія, а особистість лідера партії, якому вірять чи не вірять. Якщо в Іспанії відбувалась еволюція партій, їх програм, принципів, то в Україні можна говорити лише про еволюцію поглядів

лідерів, окремих політиків. Часто їх позицію не розуміють навіть члени партії, їх прихильники.

В Іспанії „пакт Монклоа” по суті означав початок широкої міжпартійної співпраці, був компромісом, спрямованим на стабілізацію демократичного режиму. Незважаючи на те, що не всі положення пакту були виконані, він мав надзвичайно велике значення, оскільки заклав основи демократичних правил гри між основними політичними силами, послабив гостроту соціальних конфліктів, створив основу соціальної згоди, визначив загальносуспільні цінності та інтереси, привів до зміни політичної свідомості, до визнання домінування інтересів суспільства над інтересами окремих партій тощо. Особливістю іспанського пакту було й те, що він ознаменувався завершенням певного етапу розвитку стосунків між владою і опозицією. Влада задовго до укладання пакту демонструвала готовність домовлятися, готовність до реформування політичної системи.

Невдачі з укладанням пакту в Україні зумовлені не тільки суперечливими інтересами представників еліти, а ще й особливостями політичної культури. Пакт можливий тоді, коли існує культура толерантності. У зменшенні соціальної нетерпимості зацікавлені перш за все політики-реалісти, представники влади та опозиції. Нетерпимість, непоступливість стають на заваді досягнення як суспільної згоди, так і згоди між різними групами еліти. У свою чергу, нетерпимість, непоступливість еліти зумовлюється тим, що вона не вірить у щирість партнерів.

Є. Головаха вважає, що соціальна нетерпимість є соціопатією. Вона проявляється скрізь, де відбувається погіршення умов життя людей та ведеться пошук винних. У перші роки „перебудови” опитування громадської думки свідчили, що більшість була нетерпимою до партійних функціонерів і чиновників. Із зростанням труднощів нетерпимість набувала розмитого характеру, поширювалась на представників різних соціальних груп. В інших країнах відбувається те саме [3]. До соціальних патологій, зокрема, соціопатії, приводить невизначена й нестала система норм і цінностей, масові порушення соціальної адаптації. Нетерпимість є культурою конфронтації, а консенсус – культурою компромісів, толерантності, вміння „поступатися принципами” заради інтересів суспільства.

Нині головна небезпека для українського суспільства – розкол нації на ґрунті регіональних, релігійних, політичних особливостей. В Україні й досі немає згоди стосовно нашого минулого. І досі, наприклад, існують непримиренні позиції щодо того, визнавати воїнів УПА ветеранами Другої світової війни чи ні.

Покладати велику надію на довговічність пактів між українською владою та опозицією не можна тому, що не сформувалася культура толерантності, бракує достатнього розуміння відповідальності за

майбутнє суспільства, політики часто віддають перевагу „грі без правил”. Лише надзвичайна конфліктна ситуація змушує їх на певний час домовлятися.

Що ж таке толерантність? Як вона формується? Толерантність розуміється як терпимість до іно-культури, іно-мислення, іно-віри тощо. На думку С. Бондарєвої, толерантність, толерантні відносини так чи інакше проявлялися протягом всієї історії людства. Дотримання норм толерантності поведінки завжди є реальною умовою виживання людства [4].

А. Садохін також вважає, що об'єктивно толерантні відносини вимушено встановлювалися і тривалий час зберігалися між різними державами, етносами, культурно-історичними утвореннями з давніх часів. Широкого вжитку поняття „толерантність” набуло в епоху європейських релігійних війн. Ні католики, ні протестанти не могли перемогти одне одного. Тоді вони були змушені погодитися на компроміс, що допускав можливість співіснування. В пізніші історичні епохи принцип толерантності значно розширив свій зміст і отримав поширення в культурах багатьох народів. Нині розуміння толерантності неоднозначне й нестале, різне його розуміння різними народами залежить від їх історичного досвіду. В науковій літературі толерантність розглядається як повага і визнання рівності; відмова від домінування і насильства; визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки; відмова від зведення цього багатоманіття до однотипності або домінування якоїсь точки зору [5]. А. Садохін називає такі критерії толерантності: реальне рівноправ'я між представниками різних народів; взаємна повага, доброзичливе і терпиме ставлення всіх членів того чи іншого суспільства до інших соціальних, культурних, релігійних груп; рівні можливості для участі в політичному житті всіх членів суспільства; гарантоване законом збереження та розвиток культурної самобутності і мов національних меншин; реальна можливість дотримуватися традицій всіх культур, представлених в певному суспільстві; свобода віросповідання; співробітництво і солідарність у вирішенні загальних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних і міжрасових відносин та у відносинах між статями.

Ці критерії відповідають моделі ліберального громадянського суспільства, яку в сучасній історії розглядають як найповніше втілення толерантності. Головним суб'єктом у цій моделі стає держава, що гарантує право кожного громадянина виражати свої переконання. Нетерпимість – це неприйняттям „іншого”. Форми прояву нетерпимості: образи, глузування; негативні стереотипи, що базуються на негативних характеристиках; етноцентризм; пошук ворога; переслідування, залякування, погрози; дискримінація за різними ознаками; расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; ксенофобія у формі етнофобії,

мікрофобії; руйнування релігійних і культурних пам'яток; релігійні переслідування. Виникнення ін-толерантності А. Садохін пояснює тим, що психіка людини містить інстинкт самозбереження, збереження свого потомства, а звідси – поділ на „своїх” і „чужих”. В силу інстинктів людина лояльна до „своїх” і ставиться з підозрою до „чужих” [6].

Толерантність має різні форми: особиста, суспільна, державна. Остання знаходить відображення в політичній практиці, політиці, законодавстві. В Україні сьогодні існує дефіцит майже всіх цих форм толерантності – значно зросла кількість вбивств на побутовому ґрунті, кількість постраждалих від дій расистів тощо. Українська держава проводить миролюбну зовнішню політику, але деякі представники політичної еліти час від часу провокують конфлікти в державі, формують негативні стереотипи, нетерпиме ставлення одних груп населення до інших лише з однією метою – завоювання влади.

Культура толерантності, компромісів на Заході формувалась тривалий час. Е. Соловйов визначає толерантність як спосіб мислення, що народився в Західній Європі в період Реформації. Церкви й секти, що утворилися в той період, були непримиренно ворожими. Реформатори не знали, як подолати цю нетерпимість. Щось подібне відбувалося і в Україні після падіння комуністичного режиму. В СРСР існувала нетерпимість до будь-якого прояву інакодумства. Відмова від офіційної ідеології, багатопартійність не змінили спосіб мислення більшості громадян. Якщо раніше у них виховувалася нетерпимість до антикомунізму, то нині нетерпимість проявляється до інших політичних поглядів, політичного вибору, що особливо дається взнаки під час виборів.

Як формувалась релігійна толерантність (хоча й нині існують проблеми, пов'язані з релігійною нетерпимістю), і чи можна щось запозичити політикам для формування толерантності політичної, якої так бракує українським громадянам? Очевидно, певний досвід є цінним для розуміння і досягнення політичної толерантності.

Першим підходом до толерантності, на думку Е. Соловйова, можна вважати програму мінімальної універсальної релігії („природна релігія” П. Бейля, „громадянська релігія” Ж.-Ж. Руссо). П. Бейль вважав, що миру між християнами можна досягти, якщо звести християнську релігію до невеликої кількості істин, необхідних для спасіння, і дати можливість людям мати різні погляди з усіх інших питань. Але ця ідея не була втілена в життя, тому що кожна конфесія мала свій варіант універсального мінімуму. В часи Е. Роттердамського широко розповсюдження набули спроби тлумачення терпимості як настановлення, що неминуче впливає з християнського принципу любові до ближнього. Але і пізньосередньовічна католицька концепція нетерпимості також базувалася на ідеї любові до ближнього: „Той, хто не поділяє нашої релігії, засуджує себе на вічне прокляття, тому ми були б зовсім нелюблячими і

дуже жорстокими, якби не застосували насильство”.

Спроби вирішити проблему конфесійного миру з позицій любові до ближнього підготувало третє обґрунтування толерантності. Взаємній нетерпимості може бути протиставлене лише взаємне самообмеження. Е. Соловйов пише, що обов’язок терпимості повинен ґрунтуватись не на окремих основах нашої думки про чужу віру, а на тій загальній і формальній основі, що ми самі безумовно вимагаємо визнання нашої іншими. В суперечках про терпимість йдеться не про свободу совісті, а про свободу зовнішніх проявів, про свободу сповідувати і проповідувати своєї віри. Е. Соловйов вважає, що формування терпимості полягає не у вихованні жалю, чуйності, а у формуванні волі, здатності до самообмеження; полягає не стільки в аспекті моральної, скільки правової просвіти. Толерантність він називає пізнім нормативним утворенням. Вона стала можливою завдяки застосуванню „золотого правила моральності”. У християнському світі воно відоме як формула Євангелія, але це правило існує в багатьох культурах. Е. Соловйов робить висновок, що толерантність як західноєвропейське надбання стала можливою завдяки несподіваному, творчому застосуванню „золотого правила моральності”. Толерантність, на його думку, ніде не може зустріти архетипного супротиву [7].

Отже, самообмеження стало основою релігійної толерантності. Воно може бути покладене в основу толерантного ставлення різних політичних сил одна до одної. Якщо політичні сили, окремі політики хочуть, щоби їх позицію, погляди поважали, то вони мають поважати позицію інших, прагнути віднайти спільні інтереси, які стануть основою співпраці, мирного співіснування. Всі українські політики заявляють, що благо народу, процвітання нації є їх метою. Бажання співпрацювати для досягнення цієї мети, толерантність є критеріями, які дають можливість визначити те, для кого з політиків ця мета є лише декларацією.

Брак толерантності, як вважають, може мати принаймні дві причини: зажди існують групи людей, які вважають, що на світі є одна істина, яку вони готові захищати, навіть вдаючись до насильства (фундаменталісти); деяким групам бракує толерантності, бо їх учасники не самодостатні.

Однак є й інші причини нетолерантності. Однією з них може бути „неподільний об’єкт”, на отримання якого претендують кілька політичних суб’єктів (політичних лідерів, партій, блоків). Влада виступатиме таким неподільним об’єктом доти, доки переможці на виборах отримують всю повноту влади, а той, хто програв, втрачає реальні важелі впливу на процес прийняття рішень. В Україні втрата влади може означати і втрату власності (наприклад, в результаті реприватизації).

Толерантність може мати різні види і форми. У роботі М. Уолцера „Про терпимість” розглядаються різні режими толерантності. На думку вченого, терпимість робить можливим існування відмінностей; відмінності, у свою чергу, обумовлюють необхідність толерантності. В той же час він

зазначає, що захист терпимості - це не обов'язково захист відмінностей. Вона може бути - і часто буває - не чим іншим, як визнанням необхідності [8]. М. Уолцер стверджує, що в різних контекстах - історичному, національному, культурному - доречні різні типи і форми толерантності та пропонує розробити цілу гаму можливих ідеальних типів і форм прояву соціальної й політичної терпимості, серед яких виокремлює терпимість в багатонаціональних імперіях, в консолідаціях (спів-суспільна демократія), національних державах, іммігрантських спільнотах. Францію, Канаду, ЄС він називає складними випадками, що комбінують ті чи інші блоки характеристик з відповідних ідеально-типових конструктів. М. Уолцер аналізує не тільки толерантність, але і її необхідну умову - „мирне співіснування людей з різною історією, культурою, ідентичністю”. Він пише: „Будь-який устрій, в якому існує переслідування людей, громадянська війна, гірший будь-якого стабільного устрою” [9].

Погоджуючись із висновком М. Уолцера про існування різних форм соціальної і політичної терпимості залежно від особливостей культури народу, ситуації тощо, слід визначитися з формою толерантності, прийнятної для України.

Україна багатонаціональна держава, яка має непросту історію становлення, історію, відносно якої і досі точаться суперечки. Дехто вважає, що примирення може настати тільки після того, як ідейні наступники тих політичних сил, що здійснювали злочини проти народу, покаються. Справді, це може зняти напругу в суспільстві, історія перестане бути „подразнювачем” суспільної свідомості.

У. Нейган пише, що толерантність, як і її протилежність, є продуктами суспільного процесу. Вони відображають подвійність елементів суспільної організації: потенціальність і реальність як конфліктів, так і співпраці [10]. Утвердження принципів толерантності передбачає наявність цілого комплексу суб'єктивних і об'єктивних умов. На толерантність впливає багато факторів - історичні традиції, ментальність різних груп народу, політична воля, особливі інтереси еліти, правова і політична культура, наявність відповідного законодавства і ефективність діяльності правоохоронної системи, соціально-економічні умови, характер взаємодії між етносами і релігійними спільнотами, їх відкритість іншим культурам, ставлення до соціально вразливих груп тощо [11]. У цьому переліку умов важливе місце посідає політична воля еліти, її бажання сприяти сталому розвитку суспільства.

В Україні 2004 року під час президентських виборів були використані політичні технології, що мало не розкололи державу. Не можна вважати винними в цьому лише політтехнологів. Наслідки безвідповідальної поведінки політиків знайшли відображення в результатах соціологічних опитувань. Всеукраїнські опитування громадської думки „Україна після виборів”, здійснені Донецьким інформаційно-аналітичним центром,

показали, що 35 % опитаних вважало, що ті президентські вибори розкололи Україну, 14 % - що об'єднали; кожний п'ятий вважав, що вибори ніяк не вплинули на стан суспільства. Розкол вважали політичним 47 % опитаних, територіальним – 25 %, ідеологічним – 12 %, ціннісним – 4 %. 40 % опитаних не погоджувалося з тим, що Україна за регіональною ознакою стає більш розколотою, а кожний третій – 31 % - погоджувався. 46 % опитаних вважали, що для подолання розколу потрібно підвищити рівень життя у всіх регіонах, і лише 4 % відзначили необхідність федералізації. Отже, якщо розкол перш за все політичний, то й вирішувати його треба політичними засобами. За результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром ім. О. Разумкова під час президентських виборів, лише 16,7 % у грудні 2004 року підтримали ідею федеративного устрою. Не підтримали – 68,9 %. Створення Південно-Східної автономної республіки у складі України підтримали 12,7 %; 11,4 % - ідею відокремлення південно-східних областей від України та приєднання до Російської Федерації. На Сході країни 28,6 % підтримали впровадження федеративного устрою, за відокремлення південно-східного регіону від України і приєднання до Росії – 23,2 % [12]. Ідея відокремлення належала представникам влади, які не могли не розуміти того, які можуть мати наслідки ці „ідеї-віруси”.

Таким чином, конфліктна форма взаємодії між різними групами еліти в Україні є домінуючою. Перешкодою для використання тих продуктивних форм взаємодії влади і опозиції, що використовуються в розвинених демократичних країнах – пактів, великої коаліції тощо, є зрощення влади і бізнесу, нерозвиненість громадянського суспільства, середнього класу, несформованість культури толерантності. Ситуація може змінитися тоді, коли сформується народ, який зможе контролювати владу. Плюралістичне суспільство не просто вимагає толерантності й уміння йти на компроміси – воно повинне мати силу і вплив, щоб приборкувати групи, які діють деструктивно. Брак єдності еліти є серйозною перешкодою на шляху до консенсусної демократії і суспільства сталого розвитку. Українським вченим належить запропонувати форми взаємодії влади і опозиції, які б сприяли досягненню консенсусу, консолідації суспільства.

Література:

1. Див. **Кіндратець О. М.** Розмежування українського суспільства в процесі демократизації // Політичний менеджмент. – 2005. - № 6. – С. 32 - 41.
2. **Зеленько Г.** Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на постсоціалістичному просторі / В кн. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. В 2-х томах. Т. 2 - К.: ЕксОб, 2006. – С. 264.

3. **Головаха Е.** Социальные патологии посткоммунистического общества // Политическая мысль. – 1994. – № 4. – С. 36.
4. **Бондарева С. К.** Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / В кн. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд. Стереотип. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО „МОДЭК”, 2003. – С. 9 - 10.
5. Див. **Садохин А. П.** Толерантное сознание: сущность и особенности / В кн. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). – С. 23 - 24.
6. Див. там само. – С. 24 - 28.
7. Див. **Соловйов Е.** Толерантність як новоевропейська універсалія // Політична думка. – 1996. – № 3 - 4. – С. 148 - 161.
8. **Уолцер М.** О терпимости. Пер. с англ. – М.: „Дом интеллектуальной книги”. – „Идея-Пресс”, 2000. – С. 14.
9. Там само. – С. 17.
10. **Нейган У.** Толерантность и международный правопорядок // Политическая мысль. – 1995. – № 2 - 3. – С. 7.
11. Див. Толерантность / Общ. ред. М. П. Мchedлова. – М.: Республика, 2004. – С. 20.
12. Див. **Каплан Ю.** Політичний розкол як потенційна загроза / Політика і час. – 2005. – № 5. – С. 49.